

Giedrius SUBAČIUS

DIONIZO POŠKOS BENDRINĖS KALBOS KATEGORIJOS

Dar mažai tyrinėtas XIX a. lietuvių mąstymas apie bendrinės kalbos (toliau – bk) formavimąsi. Paprastai apskritai linkstama rašyti apie to laiko lietuvių kalbos koptimą į viešąjį gyvenimą, pastangas ją gryninti, kurti naujadarus ir pan. Tačiau bendrinės kalbos samprata ir tada kai kurių kultūros veikėjų jau buvo sudėtingesnė ir kompleksiškesnė. Autorių, kurių tekstų, minčių apie kalbą yra išlikę daugiau, galima mėginti rekonstruoti kai kuriuos kitus mąstymo apie bendrinę kalbą aspektus. Čia stengiamasi atkurti Dionizo Poškos (apie 1765–1830 m. balandžio 30 d.), neabejotinai vienos iš reikšmingiausių lietuvių kultūros figūrų XIX a. pradžioje, mąstymo kategorijas apie bk vartojimo teritoriją, rašomosios bk santykį su šnekamąja bei kalbos vartosenos santykį su kalbos sistema norminant bk.

Bendrinės kalbos vartojimo teritorija. 1824 m. balandžio laiške Vilniaus universiteto profesoriui Ivanui Lobjkai Poška išdėstė savo pažiūras į tai, kokia tarmė ir kodėl turi tapti bendrinės lietuvių kalbos pagrindu – tai tikras apsisprendusio žmogaus manifestas. Jo išvada aiški: „Žemaičių kunigaikštijos vidurio tarmė, man rodosi, yra geriausia ir turi būti pavyzdinė“¹. Poška jaučiasi tvirtai žinąs, jog bendrinę kalbą reikia kurti Žemaičių kunigaikštijos vidurio tarmės pagrindu (taigi dūnininkų), išdėsto ištiesą dažnai cituojamą manifestą, kodėl taip manąs. Atmetęs dvi kitas savo išskirtas tarmes, motyvuoja, jog „aš ne iš savo galvos tai ištraukiau, ne iš kokių spėjimų šią trečiąją tarmę suformavau, bet taip kalba pats Žemaičių vidurys keliolikos mylių ilgio ir iki dešimties mylių pločio, kurio centre yra miestelis Viduklė [...], teisingą lietuvių kalbos tarmę, pasieniuose nesudarkytą, išlaikęs“².

Poškos laikų mylias nesunku išversti į mūsų dienų matus. Kitame laiške Poška yra rašęs, jog nuo jo namų (Bardžių) iki Raseinių esančios penkios mylios. Tiesiai pagal žemėlapij tai – apie 36 kilometrai, tad panašu, jog Poškos mylia bus per septy-

¹ D. P o š k a , Raštai, Parengė D. Urbas, Vilnius, 1959, 478–481: „Dialekt Pronunciacyi we Strzedzinie Xięstwa Żmuydzkiego będący, /: mnie się zdaic :/ Iest naylepszy i Powińien=by bydz wzorowym“.

² Ibid.: „Nei z moiey Głowy Ia to wykoncypowałem, albo z Iakiego Domysłu ten Trzeci Dialekt uformowałem, ale Sama Strzedżina Xięstwa Żmuydzkiego na mil Kilkanaście Dłużyny, a do Dziesiątka Mil Szerzyny maiąca, w Cyrkule miasteczka Widukle zwanego [...] Prawdziwy Dialekt Ięzyka Litewskiego Pograniczami niezepstuty, dochowała“.

nis kilometrus (ir dar ilgesnė, nes Poškos nusakytasis kelias negalėjo būti liniuotės tiesumo). Tiksliau skaičiuojant (tuo metu vieną lenkišką mylią sudarė 14 816,5 uolekties, o viena uolektis – 0,576 metro³) išeitų, kad mylia buvo 8,534 km. Taigi keliolikos mylių ilgis su centru Vidukle galėjo siekti 50–60 kilometrų į vakarus (Kvėdarną) ir tiek pat į rytus (Šušvę, dešiniąjį Nevėžio intaką), o pločio – apie 40 km į šiaurę (Užventį) bei tiek pat į pietus (Nemuno upę, Jurbarką). Tad pamatas bendrinei kalbai turėjo būti ir Poškos apylinkių tarmė. Tačiau šitaip sakydamas Poška ryškiai peržengė dabartinės žemaičių tarmės ribas – į pietus ir rytus. Jis galėjo tai daryti sąmoningai, norėdamas parodyti, kad bendrinei kalbai parinktina tarmė yra plačiai pasklidusi ir todėl reikšminga, arba nesąmoningai, ir pats nežinodamas savo apytiksliai skiriamos tarmės ribų.

Tolesnis žingsnis būtų nustatyti teritoriją, kurioje toji bk buvo sumanyta turinti funkcionuoti, t. y. teritoriją, kurios gyventojus Poška įsivaizdavo savo modeliujamos bk vartotojais, perėmėjais, išmokėjais. Dar kitaip sakant, kokios teritorijos lietuviams jis ketino siūlyti mokytis tos žemaičių dūnininkų tarme paremtos bendrinės kalbos.

Tradiciskai nurodoma, kad Poška savo raštais „siekė įtikti visiems lietuviams“⁴, kad „didžiausią savo gyvenimo veikalą [žodyną] jis rašė iš tiesų visai Lietuvai“⁵. Iš tikrųjų, Poškos tekstuose visada kalbama kartu apie žemaičius ir lietuvius (aukštaičius) kaip apie vieną tautą: „mes, lietuviai ir žemaičiai“⁶; „mums, lietuviams ir žemaičiams“⁷. Istoriją Poška taip pat suprato esančią bendrą: „tikimės susilaukti ne tik mūsų Lietuvos ir Žemaičių (kurie yra neatskiriami) istorijos [...]“⁸. Apie Bogušą sakė, jog „dėl Žemaičių kunigaikštijos jis įrodė, kad tai nėra kas kita, kaip tik žemutinė Lietuvos dalis“⁹.

Dėl kalbos, net rašomosios, bendrumo Poška irgi neabejojo, pavyzdžiui, „Lietuva ir Žemaičiai kadaise turėjo savo rašmenis, arba alfabetą“¹⁰. Tiesa, pačią kalbą vadino paprastai lietuvių kalba – *Ięzyk Litewski*: „aš kaimietis artojas žemaitis, eidamas savo protėvių keliu, pirmiausia stengiausi pažinti ir išmokti, nors ir neklasiškai, savo gimtąją lietuvių kalbą“¹¹; „nelaimingi lietuviai ir žemaičiai, be tautinės lietuvių kalbos“¹². Žo-

³ Plg.: Słownik języka Polskiego, I, Wilno, 1861, 662, 610.

⁴ Z. Z i n k e v i č i u s, Lietuvių kalbos istorija, IV: Lietuvių kalba XVIII–XIX a., Vilnius, 1990, 139.

⁵ V. V a n a g a s, Dionizas Poška, Vilnius, 1994, 148.

⁶ D. P o š k a, Raštai, 266–267: „my Litwini i Żmuydzini“.

⁷ Ibid., 276–277: „dla nas Litwinow i Żmuydzinow“.

⁸ Ibid., 268–269: „nie tylko Historyii naszey Litewskiey i Żmuydzkiey /:która iest nierozdzielna:/ [...] mieć spodziewamy się“.

⁹ Ibid., 276–277: „co do Xięstwa Żmuydzkiego pokazał, iż nic innego nie iest, iak Dolna część Litwy“.

¹⁰ Ibid., 278–279: „Litwa i Żmuydz miała swoią własną niegdyś pisownią liter czyli alfabet“.

¹¹ Ibid., 262–263: „Ja Wieśniak Rolnik i rodowity Żmuydzin torem przodkow swoich idąc, nayprzód starałem się acz nie klasycznie poznać i nauczyć się Ięzyka swego rodowitego Litt“.

¹² Ibid., 266, 268–269: „nieszczęśliwi Litwini i Żmuydzini bez Ięzyka Narodowego Litewskiego“.

dyną Poška irgi rašė *lietuvių*, o ne žemaičių kalbos. Lietuvių kalba turinti bent tris „prieš mokytus literatus“ išskylančias tarmes¹³: lietuvių (aukštaičių), Pakuršės ir Paprūsės (greičiausiai žemaičių dounininkų tarmė¹⁴) bei vidurio žemaičių – (dūnininkų).

Atrodytų esą aišku, kad savo dūnininkų tarmės pagrindu modeliuojamą bk Poška norėjo skirti visiems etniniams lietuviams, juk ir žodyno tekste rašė: „Diel Junsu Broley, rafzau Žodininka – yr diel Žiemaytčia, yr Lietuwininka“¹⁵. Tačiau problemiškas yra Mažosios Lietuvos etninių lietuvių įtraukimas į Poškos bk vartotojų tarpą.

Šiaip jau tradiciškai yra manoma, kad Poška galvojo ir apie Mažosios Lietuvos lietuvius. Nuolat cituojamas jo bičiulio Silvestro Valiūno eiliuotas laiškas, kur Poškai, žodyno autoriui, primenama: „Veizd ant tavęs ne tiktai Viduklės pasaulis, Traakai, Telšiai, Vilkmėrgė, rudsermėgis Šiaulis, Taipogi latviai, prūsai ir užnemuniškiai, Noris tie seniai mūsų išplėsti tėviškei“¹⁶. Taigi Valiūno galva užnemuniškiai taip pat žiūrį į žodyno autorių Pošką. Be to, gerai žinoma, kad Poška į savo žodyną ėmė žodžius iš Mažosios Lietuvos autorių Jono Rėzos, Kristijono Milkaus. Galbūt iš jų Poška išmoko ir polifoninį rašmenį *ũ* (plg. jo išsirašytas vietas iš Rėzos psalmyno: Psalm 1. *apjũktoiey* w Psal. 2. *Iũkiafi Iũf Pũdus Bũcziukiete tũjauf*¹⁷).

Kad ir kaip Valiūnas rašė, kad ir kiek Poška ėmė Mažosios Lietuvos žodžių, vis dėlto jaučiamas kitoks Poškos požiūris į Mažosios Lietuvos lietuvių kalbą. Pavyzdžiui, vardydamas tarmes, išskylančias prieš mokytus literatus, besirenkant pamatą bk, Poška visai nemini užnemuniškių tarmės. Jeigu iš jų net nesirenkama, jie nepatenką į Poškos akiratį, tai logiška manyti, kad ir pati kuriama bk į tą teritoriją neorientuojama. Tarmes, į kurių teritorijų gyventojus savo bk orientavo, Poška išvardi-

---

¹³ Ibid., 478–479: „Trzy Dialekta Mówienia czyli Pronunciacyi Ięzyka Litewskiego występuią przed uczonemi Literatami“.

¹⁴ Manoma, kad Poška *Pakuršės* ir *Paprūsės* tarme vadinęs vakarų aukštaičių tarmę (plg. Z. Z i n k e v i č i u s, Lietuvių kalba XVIII–XIX a., 136). Tačiau vargu, ar taip galėjo būti. Savo vidurio žemaičių tarmę suformulavęs kaip esančią maždaug pietinių dūnininkų, arba pietų žemaičių raseiniškių, plote, negalėjo nežinoti didžiulių žemaičių tarmės plotų, kurie iš tiesų ribojosi ir su Prūsija, ir su Kuršo gubernija. Vakarų aukštaičiai beveik nesiekia Kuršo, o siauro ruoželio ties Joniškiu Poška nė negalėjo suvokti kaip atskiros tarmės. Tikriausiai visų aukštaičių (rytų, vakarų ir pietų) tarmes Lietuvoje, kurių nebuvo nuodugnai pažinęs, bus vadinęs tiesiog lietuvių tarme, o vakarų aukštaičių Mažojoje Lietuvoje – prūsų tarme (Petro Kepeno duomenimis, imtais iš Poškos, Lenkijos karalystei priklausiusių, tad vakarų aukštaičių, vietų „tarmė jau panašėja į Prūsijos lietuvių kalbą, tiek žodžiais, tiek gramatinėmis formomis“ – „нарѣчје уже болѣе сближается съ языкомъ Прусско-Литовскимъ, какъ въ словахъ, такъ и въ грамматическихъ формахъ“, – П. Кеппенъ, О происхожденіи, языкѣ и литературѣ литовскихъ народовъ, Санктпетербургъ, 1827, 96). Taigi visus Užnemunės vakarų aukštaičius Poška galėjo būti priskyres prie Mažosios Lietuvos (prūsų) tarmių. *Pakuršės* ir *Paprūsės* tarme Poškai tegalėtų kalbėti šiaurės žemaičiai dounininkai.

¹⁵ D. P o š k a, Raštai, 108 (paties Poškos versta į lenkų kalbą): „Dla was to piszę ten słownik Żmuydzini – ale i dla was Żiomkowie Litwini–“.

¹⁶ S. V a l i ū n a s, Ant marių kranto, Paruošė Regina Mikšytė, Vilnius, 1976, 208.

¹⁷ D. P o š k a, Žodyno medžiaga, po 1820, 53. Rankraštis saugomas LLTIBR, f. 1–892.

jo, nors ir atmetė, o Mažosios Lietuvos – nė nepaminėjo. Kitoje vietoje, kur jau nebuvo diskutuojama apie pamato bk rinkimąsi – žodyne, Poška mini ir Prūsijos lietuvių tarmę: „A [...] lietuvių kalboje reiškia O, – visose tarmėse, tai yra lietuvių, žemaičių ir prūsų, taip pat jiems gretimose“¹⁸.

Be to, Poška bk kūrimą suprato kaip susitarimą, kuris galės būti įvykdytas, išspausdinus lietuvių kalbos žodyną ir gramatiką – susitarimas turėtų reikšti laikytis juose skelbiamų normų. O „iki šiolei rašančiųjų mūsų kalba niekas negali kaltinti, nes niekas neprasikalsta – kiekvienas taip rašo, kaip jo krašto kampe kalbama“¹⁹. Vadinasi, Poškai dar tėra pradinė bendrinės kalbos fazė, dar nėra jokios tradicijos, dar nėra susitarta tos naujos tradicijos pradžia. Vadinasi, Poška ignoruoja seną Mažosios Lietuvos rašomosios kalbos tradiciją, jis jos net nepastebi, nori kurti bk iš naujo. Kai Poška rašo, kad „mes, nelaimingi lietuviai ir žemaičiai, be tautinės lietuvių kalbos, be tikslaus žodyno, be jokios gramatikos“²⁰, jis „pamiršta“ turtingą Mažosios Lietuvos tradiciją – Ruigio, Milkaus žodynus, įvairias gramatikas dar nuo Kleino laikų. Tiksliau, jam šiuo atveju tie darbai neaktualūs. Tokį tradicijos neigimą paaikškinti galima tik tuo, kad Poška teįsivaizdavo rašąs Didžiosios Lietuvos gyventojams – potencialiems jo bk vartotojams.

Taip pat bent jau rašyba Mažojoje Lietuvoje Poškai atrodė prasta, pavyzdžiui, jis teigė, kad Jonas Rėza savo veikalą užrašęs „Psalteras Dowido Wokischkay, bey Lietuwischkay“, o turėjo užrašyti „Psalteras Dowido Wokisz kay, bey Lituwischkay“²¹. Poška iš tos rašybos tiesiog šaipėsi: „Prūsijos lietuvių gyventojai, turėdami valdžios kalbą vokiečių, buvo priversti savo gimtosios lietuvių tarmės rašybą taikyti prie vokiečių ir taip skaityti, kaip vokiečiai skaito. Pavyzdžiui, vokiečiai, perskaitę šį mano žodynėlį, pasakys: *Der Littauszen Woerterbuch Herr Paszk: hat Schlecht geschriben*, bet parašys taip: *Der Littauischen Woerterbuchs Herr Paschk: Hat schlecht geschrieben*“²².

---

¹⁸ D. P o š k a, SŁOWNIK Ięzyka Litewskiego, Polskiego i Łacinskiego, I, [1825–1830], 4: „A [...] w Litew: Ięzyku znaczy, O – we wszystkich Dialektach – to ięst Litewskim, Żmuydzkim i Pruskim – oraz onym Pogranicznych [...]“. Rankraštis (t. 1–2) saugomas LLTIBR, f. 1 – 888, 889 (toliau – PoŹ I, II).

¹⁹ D. P o š k a, Raštai, 480–481: „Dotąd zas Piszących w Naszym Ięzyku, Nikt obwiniać nei może: bo żaden Nicwykraczał – Každy tak Pisał, Iak w Ięgo Kaćie Kraiu Rozmawiaią–“.

²⁰ Ibid., 266, 268–269: „my nieszczęśliwi Litwini i Żmuydzini bcz Ięzyka Narodowego Litewskiego, bez dokładnego Słownika, bez żadney Gramatyki“.

²¹ PoŹ I 102: „Psalteras Dowido Wokischkay, bey Lietuwischkay–, a Powinien był napisać, Psalteras Dowido Wokisz kay, bey Lituwischkay“.

²² Ibid., 102–103: „Pruf Litewskich mieszkance, mając Rządowy Ięzyk Niemiecki, byli Przymuszeni Stosować swoiecy oyczystey mowy Litewskiey Pisownią do Niemieckiey – i znowu tak czytac Iak Niemcy Czytaią – np. /:Niemiec Przeczytawszy ten moy Słowniczek Powie: *Der Littauszen Woerterbuch Herr Paszk: hat Schlecht geschriben*. /: a Tak napisze: *Der Littauischen Woerterbuchs Herr Paschk: Hat schlecht geschrieben*“.

Ir pačių Poškos žodyno straipsnių analizė gali teikti duomenų, kaip interpretuoti autoriaus požiūrį į Mažosios Lietuvos kalbos vartotojus. Dažniausiai, nors ne visada nuosekliai, prieš rašydamas lietuvišką žodį, Poška nurodydavo santrumpą *Lit*, pvz.: „mełcie, = mielenie, -ia, n. *Lit*. malimas, m. – Lat. molitura.“ PoŽ I 581. Kai norėdavo nurodyti, kad žodis paimtas iš Mažosios Lietuvos raštų, paprastai nurodydavo santrumpą *w Prusach Lit*. ar konkretų šaltinį (pvz., *Słownik. Lit. Mielcke*), ar ir viską kartu. Peržiūrėjus nemažą kiekį panašių atvejų²³, ryškėja dėsningumas, kad Mažosios Lietuvos žodžius dažniausiai atskirdavo nuo pateiktų Didžiosios Lietuvos žodžių kaip svietimesnius, kitokius. Pavyzdžiui: „Rzezemieszek, Rzezymieszek, -szka, m. *Lit*. wagilus, m. -gile, f. Substan. *w Prusach Lit*. Delmonwaggis, m. Lat. Sector zonarius, Saccularis, crumeniseca, manticularius“ PoŽ II 918 (kursyvas čia ir toliau pavyzdžiuose mano – G. S.) arba „Farbownik (:Ziele:) a. m. [...]. – *Lit*. mielynes – *w Prusach Lit*. melys vi. *Słownik. Lit. Mielcke*, Fol. 163.“ PoŽ I 240. Čia Mažosios Lietuvos lietuvių žodžiai pateikti, bet atskirai, tarsi importiniai. Palyginti galima su žodžiais, kuriuos Poška nurodo paimtus iš Konstantino Sirvydo žodyno, pavyzdžiui: „Filozof, a. m. [...] – *Lit*. Protameylis /: tay jra :/ Iszminties milietois – m. zupełnie odpowiada temu Polskiemu wyrazowi – vi. *Słownik X. Szyrwida*. R^u 1713. Piątey Edycyi – Foll 53-i, 1677. 4tey Edycyi“ PoŽ I 244 arba „Igrzaszka, Zart Swywola – Lusus Ludus –, Iacus – *Lit.*, Iūkinimas Iūka darimał, m. – Zaydimas, Zaysłas, m. vi. *Słownik Lit. X. Szyrwida*“ PoŽ I 334. Akivaizdu, kad Poškai Sirvydo leksika buvo artimesnė, be jokių išlygų tinkanti bk, niekur prie jos nenurodoma kokia kitokia geografinė santrumpa, tik *Lit.* (lietuvių kalba). O Sirvydo rytų aukštaičių lytys tikrai negalėjo būti artimesnės žemaitiškai Poškos ausiai nei Mažosios Lietuvos raštų.

Tiesa, negalima nutylėti, kad Poška pavartodavo Milkaus žodžius ir be nuorodos *w Prusach Lit.*, pvz.: „Jesiotr, -a, m. – aquipenser – Erszkietras – m. vi. *Słownik Lit. Mielcke*“ PoŽ I 332; „Pochwist, Pochwisciel, -u, m. Pogwizd, Bożek Słowianski. *Lit*. Bangpūtis. m. Germa. der See=Gott der heidnichen Littauer. (Mielcke. w *Słowniku Niemiecko Litew*. R^u 1800. Fol. 20.)“ PoŽ II 157 ir pan. Tačiau taip paprastai rašydavo tik tada, kai nerasdavo žodžio niekur kitur – nei gyvojoje kalboje, nei Didžiosios Lietuvos raštuose – termino, augalo ar gyvio pavadinimo bei pan.

Kajetono Nezabitauskio, 1824 m. elementoriaus²⁴ autoriaus, Poškos rašybos ir apskritai bk norminimo bendraminčio ir šalininko, požiūris į Mažosios Lietuvos lietuvių kalbą negalėjo labai skirtis nuo Poškos. O Mykolas Balinskis taip persakė Nezabitauskio mintis Kraševskiui, pridariusiam klaidų lietuviškuose žodžiuose: „Ponas

²³ Nuoširdžiai ačiū habil. dr. Vytautui V a n a g u i, padėjusiam surinkti pavyzdžius iš Poškos žodyno rankraščio su Milkaus ir Sirvydo žodynų nuorodomis.

²⁴ K. N e z a b i t a u s k i s, Naujas mokslas skaytima diel mažū waykū Žemaycziu yr Lietuwos, Vilnius, 1824.

turėjai remtis Milkaus žodynu, Rėzos raštais ir kitais vokiečiais, kalbančiais prūsų–lietuvių tarme ir neturinčiais tikslios nuovokos apie tikrąją lietuvių kalbą, kuri šiandien tik Raseinių, Telšių, Šiaulių ir Uplytės apskrityse itin švari²⁵. Taip pat bent tam tikru mastu Poškos pažiūras turi atspindėti Kepeno studija, kurioje jis sakėsi medžiagos ėmęs iš Poškos. Kepenas tiesiog išskiria dvi kalbas: *prūsų lietuvių* (Mažosios Lietuvos) ir *lenkų arba slavų lietuvių* (Didžiosios Lietuvos) kalbas, nors ir „glaudžiai susijusias“²⁶.

Taigi galima apibendrinti, kad Poška, nors kartais įtraukdavo žodynan ir Mažosios Lietuvos žodžių, juos buvo linkęs laikyti svetimais už Didžiosios Lietuvos, kitos, jam dažnai nepriimtinos tradicijos žodžiais. Nors pasitaiko išimčių, tačiau tai dar neleidžia manyti, kad Poška būtų tikėjęsis Mažosios Lietuvos lietuvius padaryti savo bk vartotojais. Išimtys tik rodo Poškos nenuoseklumą, jo nesugebėjimą suderinti sistemos iki galo. Todėl tikėtinausia išvada, kad Poška savo būsimą bk orientavo į Didžiosios Lietuvos lietuvius. Poška, bajoras, čia mąstė ir politinėmis, ne tik etninėmis kategorijomis – buvo puoselėjamos viltys atkurti LDK, bet joje nebuvo planuojama vietos Mažajai Lietuvai. Poškos modeliuojama bk turėjo maždaug sutapti su etninėmis lietuvių sienomis atkursimoje valstybėje.

Dėl minėtų Valiūno eilių, kur atkreipiamas Poškos dėmesys ir į latvius, prūsus bei užnemuniškius, galima pasakyti, kad Valiūnas nurodo ir politinį latvių, prūsų bei užnemuniškių svetimumą: „tie seniai mūsų išplėsti tėviškei“. Vadinasi, apeliuoja tik į istorinį, buvusį etninį bendrumą, suprasdamas, kad šiandien to bendrumo nedaug tėra. Tą Valiūno pasakymą būčiau linkęs suprasti labiau poetiškai, – kad ir kitiems baltams, kaip faktas, lietuvių kalbos žodynas svarbus, bet tai nebūtinai reiškia, kad jie turėtų imti pagal jį rašyti.

Galima pridurti, kad pats Poška panašiai įsivaizdavo giminiškas baltų kalbas. Poškai aišku, jog „literatų tarpe nebekyla jokių ginčų, kad toje vietoje, kur dabar Lietuva, Žemaičiai, Kuršas ir dalis buvusios Prūsijos kunigaikštijos, [...] seniau buvo viena šalis [...], turėjo vieną savo originalią kalbą, iš kurios ir šiandien matome savo giminystę“²⁷. Tad buvusi bendra kalba bendroje politinėje struktūroje, tačiau dabar skirtinguose politiniuose dariniuose jau nesą nė bendros kalbos, ji pakitusi, vietoj buvusio tapatumo likusi tik giminystė. Žodžiai „Kurliandijos žmonės, kurių kalba su mumis yra gimininga“²⁸ rodo atskirą (latvių) kalbą, ryšys čia – tik giminiškumas. Tie-

---

²⁵ M. Balinskio ir J. I. Kraševskio laišakai, – Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J. I. Kraševskiui, Parenė V. Žukas, 1992, 359.

²⁶ П. К е п п е н ь, О происхождении..., 9: „Въ тѣсной связи съ Прусско-Литовскимъ языкомъ находится языкъ Польско- или Словено-Литовскій“.

²⁷ D. P o š k a, Raštai, 272–273: „niema iuž i oto sporu między Literatami iż g dzie teraz Litwa, Żmuydz, Kurlandya i część Prus dawniey Xiążęcych [...], tam przed tym ieden kray [...] exystował, i ieden miał swóy oryginalny ięzyk, w którym i do dzis dnia widziemy swoie pobratymstwo“.

²⁸ Ibid., 316–317: „Kurladczycy /:ktorych ięzyk ma z nami pobratymstwo:“.

sa, vieną kartą Poškos bičiulis Kajetonas Nezabitauskis, publikuodamas jo darbą „Rozmyślania wieśniaka rolnika“, prie teksto „Kuršiai, man rodos, nebuvo atskira tauta, o tik viena šaka gerulių [...]. Tai rodo lietuvių ir kuršių kalbų vieningumas ir bendra kalbų kilmė“²⁹ prirašo savo pastabą: „Nors autorius Lietuvių-žemaičių kalbą laiko viena su latvių, vis dėlto mano ir daugelio specialistų nuomone tarp jų yra didelis skirtumas“³⁰. Tačiau čia Kajetonas neteisingai suprato draugo mintį. Poška aiškiai rašo apie kalbas, ne apie kalbą, o jų vieningumas yra tik istoriškas, kalbas vienija tik bendra kilmė, ne dabartis. Taip turėjo manyti ir Valiūnas. Todėl rekonstruoti Poškos intenciją kurti bk be Didžiosios Lietuvos lietuvių dar ir Mažosios Lietuvos lietuviams ar net latviams nėra realaus pagrindo. Poškos bk vartotojai – Didžiosios Lietuvos lietuviai.

Rašomosios bendrinės kalbos santykis su šnekamąja. Žinoma, Poškai, kaip ir daugeliui to meto literatų, visų pirma rūpėjo kurti rašomąją bendrinę kalbą. Tačiau svarbios ir jo pažiūros į šnekamąją bk.

Poškai buvo aišku, kad pasirinkus vieną tarmę, t. y. vieną iš natūraliai egzistuojančių garsinių kalbos variantų (konkrečiai – dūnininkų tarmę), jos pamatu reikia parašyti žodyną, gramatiką, istoriją, leisti ta kalba knygas ir pan. – realizuoti tam tikrą savo įsivaizduotą lietuvių kultūros ugdymo projektą. Tai yra, sukurti rašomąją bendrą kalbos variantą, ir per norminamuosius veikalus, spaudą išmokyti skaityti jį ir rašyti visus lietuviškai kalbančius Didžiosios Lietuvos žmones.

V. Vanagas yra atkreipęs dėmesį į šnekamąją Poškos kalbą. „D. Poškai rūpėjo šnekamosios ir rašomosios kalbos santykis. Pirmenybę jis teikė šnekamajai, žiūrėjo į ją kaip į rašomosios pamatą ir šaltinį“³¹. Tačiau reikia pabrėžti, kad Vanago kalbama apie liaudies šnekamąją, o ne bendrinę šnekamąją kalbą. Svarbu nustatyti, kaip Poška bus supratęs ir bendrinį šnekamąją kalbos variantą.

Poška liūdnai sakė, kad kol nėra žodyno ir gramatikos, „kiekviename mūsų krašto kampe tą patį žodį kiekvienas vis kitaip *taria* ir rašo“³² (kursyvas mano – G. S.). Galimas justis ne tik rašomosios, bet ir šnekamosios kalbos vienodumo ilgesys. Poškos žodžiai, kad „pirmieji rašantys norėjo lietuvių kalbą padaryti sunkią, todėl vienaip rašė, o kitaip skaitė“³³, implikuoja, jog dabar darytina kitaip – t. y. rašytina taip, kaip tariama.

---

²⁹ Ibid., 316–317, 630–631: „Kórszowie czyli Kurszowie mnie się zdaie że niebyli Narodem oddzielnym, ale tylko gałęzią Gierulow czyli Herulow [...]. Co dowodzi iedność Ięzyków Litewskiego i Kurszow z iednegoż zródłóstowu pochodzący“.

³⁰ Ibid., 631: „Jakkolwiek autor uważa tu za jedno język Litewsko-Żmudzki i Łotewski, zdaniem jednak mojemu i wielu znawców, wielka pomiędzy niemi zachodzi różnica“.

³¹ V. V a n a g a s, Dionizas Poška, 132.

³² D. P o š k a, Raštai, 476–477: „w Każdym Kąćie naszego Kraiu, Iedne te Same Słowo Każdy inaczey Mówi i Pisz“.

³³ D. P o š k a, „Noty o Etymologij“, b. d., 3: „Pierwsi Piszący Chcieli zrobic Język Lit. trudnym więc Inaczey Pisali, a Inaczey Czytało się“ . Rankraštis saugomas LLTIBR, f. 1–893.

Rinkdamasis iš įvairių tarmių geriausią lietuvių kalbos žodynui, Poška kaip pagrindiniu rėmėsi akustiniu ir estetiniu motyvais: lietuvių (aukštaičių) tarmė „rėžia ausį ir klausyti nemaloni“, Pakuršės ir Paprūsės (žemaičių dounininkų) „negali būti pavyzdinė, nes ištariant [...] reikia labai išsižioti“, ir tik Žemaičių kunigaikštijos vidurio tarmė „yra geriausia [...], nes [...] tarimu yra panaši į lotynų, net į prancūzų kalbą“³⁴. Galima manyti, jog Poška, kreipdamas tiek dėmesio tarčiai, bus galvojęs ir apie šnekamąjį bk variantą.

Kaip pavyzdį rodydamas lenkų kalbą, Poška rašė: „Lenkai turi tikslius žodynus ir gramatiką, turi tam tikras taisykles ir pavyzdžius kiekvienam žodžiui *vienodai ištarti* ir parašyti, o kas nesilaiko tų taisyklių, tas prasižengia“³⁵ (kursyvas mano – G. S.). Jau darosi aišku, jog ne tik rašyti vienodai, bet ir kalbėti esąs geras ir siektinas dalykas. Ir galų gale Poška savo nuostatą pasako palyginimu: „yra didelis skirtumas tarp kalbančio gramatiškai, tobulai, pagal mokslo taisykles, ir tarp gramatiškai kalbančio tik iš pačios prigimtos tėvų kalbos vartosenos (taip pat visai, kaip ir tarp muzikų: vieni groja iš gaidų, o kiti tik iš papratimo ir klausos)“³⁶. Taigi galima suprasti, kad kalbant tik savo tarme žmogus – kaip muzikantas mėgėjas be gaidų. O kad grotum kaip tikras geras muzikantas, iš gaidų, – turi remtis mokslo taisyklėmis. Kitaip sakant, išmokęs skaityti ir rašyti bendra visiems Didžiosios Lietuvos lietuviams rašomąja kalba, turi išmokti ir kalbėti ta vienoda kalba, t. y., norėdamas šnekėti pavyzdinai, turi mokėti šnekamąją bendrinę kalbą. Teoriškai Poška neabejojo šnekamosios bk reikalingumu.

Tačiau praktiškai jam nelabai sekėsi laikytis savo nuostatos. Visų pirma krinta į akis polifoninių rašmenų *ũ*, *“* ir galbūt *ij*, *ji* įsivedimas. Jie iš esmės prieštarauja vienodai šnekamosios bendrinės kalbos teorijai – rašmuo, galimas keleriopai perskaityti, neimplikuoja vienodos tarties normos. Tokie rašmenys rodo, kad Poška pats siek tiek prieštaravo savo teorinei nuostatai rašomąją bk kurti tik žemaičių vidurio tarmės pagrindu. Noras išmokyti visą Didžiąją Lietuvą vien dūnininkiškai ir pačiam Poškai bus neatrodęs labai realus, tokių rašmenų įsivedimas yra ženklas, jog tam tikrais aspektais Poška linko derintis ir prie kitų tarmių – prie savo rašomosios bk vartotojų, Didžiosios Lietuvos gyventojų. Visgi negalima pamiršti, kad,

---

³⁴ Ibid., 478–479: „Iest ucho Rażący i Słuchaczowi nieprzyjemny“; „niemoże byđż wzorowym, bo [...] wymawiając, trzeba usta bardzo roztwierać czyli Rozdziawiać się“; „Iest naylepszy [...], Który w Pronunciacyi Podobny iest do Ięzyka łacińskiego, albo i Francuzkiego“.

³⁵ Ibid., 474–477: „Polacy maią Dokładne słowniki i Gramatykę, Maią Pewne Reguły i Wzory do Iednostaynego w Mowie i Pisaniu Wyrażenia Każdego Słowa w Szczegułności: a Kto niedochowuie tych Prawideł, Wykracza“.

³⁶ Ibid., 480–483: „Iest Różnica wielka między mówiącym Gramatykałnic, doskonalc, Wedle Reguł naukowych, a między mówiącym Gramatykałnic, z Samego tylo używania Przyrodzoney Mowy Oyczystey – /: tak własnie Iak między muzykami z Not, a Graiącemi z Samego Używania i Słuchu :/“.

kaip matyti ir iš Poškos rašybos evoliucijos, pirmuoju kūrybos etapu Poška vartojo daug daugiau aukštaitybių nei vėliau, jo mintis nuolat žemaitinti daug ryškesnė už norą tam tikrais atvejais prisitaikyti prie aukštaičių tarties. Žemaitinta nuosekliai, derintasi prie aukštaičių – tik kai kada. Tarsi Poška būtų neišdrįšęs iki galo laikytis savo teorinės nuostatos, tarsi būtų jautęs, kad aplinkiniams tai galėję atrodyti per daug drastiška.

Tokio derinimosi rezultatas yra ir gana neretai Poškos raštuose, ypač žodyne vartoti hipernormalizmai – perdėtas taikymasis prie aukštaičių: *būs* PoŽ I 603 ~ *būs* „bus“, *būti* PoŽ I 581, 639 ~ *būti*, *giewas* PoŽ I 611 ~ *gyvas* ir t. t. Taip pat tą pat rodo paralelės skirtingų tarmių lytys. Pavyzdžiui, *ansa*, *unsa*, *ąsa* PoŽ I 9 ~ *ąsa*; *mañ*, *mañ*, *mun*, *mon*, *mūn* PoŽ I 587 ~ *man*; *Pienas*, *Pjinas*, *Pien's*, *Pjin's* PoŽ I 613 ~ *pienas*; *untay*, *o untay*, *antay*, *o antay* PoŽ I 8 ~ *antai*, *oantai*. Tačiau iš šitokio derinimo nematyti, kad Poška būtų suradęs patogų būdą, kaip praktiškai sunorminti vienodą šnekamąją kalbą.

Poškos samprata jau pasistūmėjo į priekį nuo Juozapo Arnulfo Giedraičio, 1813 metais sakiusio, jog reikia „sandarą, arba konstrukciją, išlaikyti lietuvišką, o tarimą žemaitišką, kuris yra grynas ir malonus“³⁷, t. y. rašyti pagal aukštaitišką tradiciją, bet skaityti žemaitiškai. Teoriškai Poška jau suprato reikiant skaityti taip, kaip parašyta, kad normintina ir šnekamoji kalba. Tačiau praktiškai to daryti gerai nesugebėjo. Skirtingai nuo rašomosios bk, Poška neturėjo aiškesnės ir konkretesnės šnekamosios bendrinės kalbos programos.

Bendrinės kalbos pamatas – gramatiškumas. Jau iš anksčiau išdėstytų minčių aišku, kad norminant bk Poška teoriškai visų pirma manė reikiant remtis taisyklėmis, t. y. kalbos sistema, kaip pats vadino – gramatiškumu. Pats susitarimo, kokią bk kurti, propagavimas reiškia Pošką kartu įsivaizdavus esant būtinybę vadovautis susitarsimomis taisyklėmis. „Kol nebus tikslaus žodyno ir gramatikos, tol joks rašantysis pronunciacijos ir gramatiškumo atžvilgiu tobulai rašyti negali“³⁸. Atrodytų, jog kol remiamasi tik nesukodifikuota tradicija ar vartosena, taisyklingai rašyti neįmanoma iš principo, nes pats taisyklingumas tebėra nesanti kategorija. Tačiau Poškai jau akivaizdu, kad jos reikia.

Kaip minėta, kalbantį „gramatiškai, pagal mokslo taisykles“ Poška lygino su muzikantu, grojančiu iš gaidų, o kalbantį „tik iš pačios prigimtos tėvų kalbos vartosenos“ – su savamoksliu muzikantu. Aiškus prioritetas taisyklėms, o ne vartosenai.

Tačiau antra vertus, laikotarpiu, kol dar nėra kodifikuotų taisyklių, belieka remtis vartoseną. „Gal mano gramatiškumas nėra tikslus? Bet tai pamatysime tada, kai

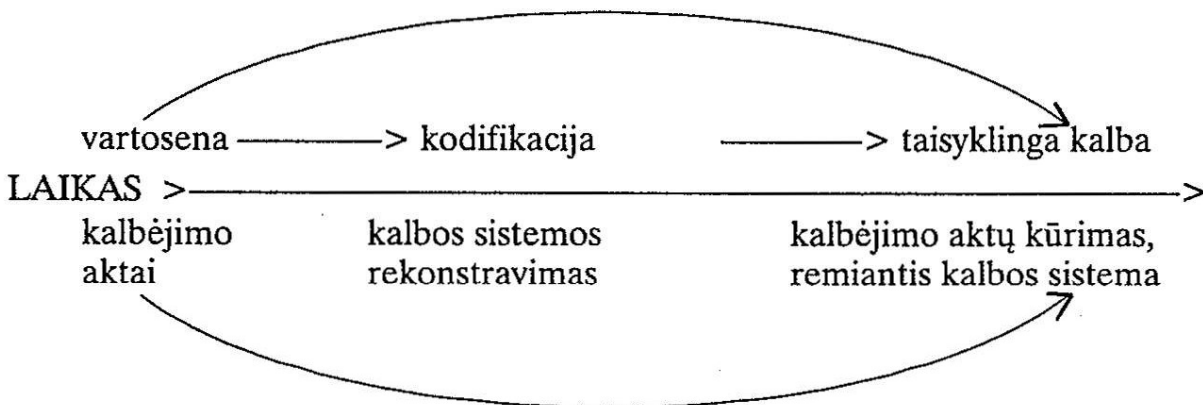
---

³⁷ A. P r a š m a n t a i t ė, „Žemaičių vyskupas J. A. Giedraitis – Naujojo Testamento vertėjas“, – Senoji Lietuvos literatūra, 3, Vilnius, 1994, 208, 228: „слог и конструкцию сохранить литовскую, а произношение жмудское, которое есть чистое и приятное“.

³⁸ D. P o š k a, Raštai, 482–485: „dopóki dokładny Słownik i Gramatyka Niebėdzie, to Żaden z Piszących, ani Co do Pronunciacyi słow, ani Co do Gramatykalności doskonale napisac niemoże“.

bus išleista nauja gramatika; šiuo metu laikomės tokio, koks mūsų kalboje egzistuoja³⁹. Ir vartosena – labai svarbus reikalingo taisyklingumo pagrindas. „Gali man kas prikišti, kad aš nepažįstu gramatiškumo (gali būti!), bet aš sau apginti tiek pasakysiu: kun. Kopčinskis, rašydamas gramatiką, ėmė gramatikos dėsnius ir taisykles ne iš kur kitur, o tik iš paties lenkų kalbos šaltinio. Daug tebėra tokių, kurie kun. Kopčinskio gramatikos nei skaitė, nei matė, o lenkiškai nepeiktinai kalba ir savo mintis reiškia. [...] Kas savo tėvų kalbą paniekino ar, susidėjęs aplinkybėms, ilgą laiką tėvų kalbos nevar-tojo, tas tikrai gramatiškumą užmiršo“⁴⁰. Taigi pavyzdingoji lenkų kalba taisyklėms formuluoti taip pat esanti rėmusis vartosena. O tas, kuris ilgokai nuo vartosenos buvo atitrūkęs, negalys taisyklingai kalbėti ar rašyti.

Ryšėja Poškos mąstymo apie kalbos sistemos santykį su vartosena schema. Kalbamuojų metu, apie 1824 m., Poška dar įsivaizdavęs esant nekodifikuotą kalbos būklę, o tokiu atveju vienintelis taisyklingos kalbos šaltinis tegalys būti vartosena. Tą vartosena remiantis turįs būti rašomas žodynas ir gramatika, kodifikuojantys kalbą veikalai. Jiems pasirodžius, reikią remtis jau jų sunormintomis taisyklėmis, tai jau būsiąs kitas, aukštesnis kalbos taisyklingumo laipsnis už pirmąjį, kai bus buvę remiamasi vien vartosenos taisyklingumu. Sakyti, kad pirmenybę Poška teikė šnekamajai kalbai, reiškia supaprastinti jo modelį. Tačiau ir sunorminus kalbą, negalima pamiršti vartosenos, ji ir toliau liekanti taisyklių verifikacijos kriterijumi, nes pamiršęs vartoseną negali nepamiršti taisyklingumo.

Sosiūriškais terminais sakant, iš pradžių nelieką nieko kita, kaip remtis kalbėjimo aktų medžiaga. Vėliau, pagal kalbėjimo aktus atkūrus kalbos sistemą, toliau ku-

³⁹ Ibid., 488–489: „może moja Gramatykalność nie iest dokładna? ale Obaczym wtenczas, Kiedy Nowa Gramatyka będzie wydana; a teraz Taką Kładniemy, Iaka w mowie Naszey Exystuie“.

⁴⁰ Ibid., 480–483: „Może mnie kto zarzućić: że i Ia nieznam Gramatykalności, /: Može to bydź :/ ale na moią Obronę tyle Powiem – że Xiądz Kopczynski Pisząc Gramatykę niegdźie Indźey Czerpał Reguły i Prawidła Gramatykalne, Iak tylko w Samym Zródle Ięzyka Polskiego – Iakoź dotąd Iest Wielu, Którzy Gramatyki X Kopczynskiego ani Czytali, ani Widzieli; a Dla tego w Ięzyku Polskim Nienaganńie mówią i Tłumaczą się [...]. Kto mowę Swoią oyczystą zaniechał, albo ze składu okolicznościow od mieysca Przyrodzonego będac Oddalony Mowy oyczystey Przez Czas Długi niemiał w Używaniu – ten iuż Gramatykalności Pewnie zapomniął“.

riant kalbėjimo aktus reikią remtis jau sistema. Tačiau ir toliau kalbėjimo aktai lieka papildomas šaltinis kalbos sistemai.

* * *

Apibendrintai galima pasakyti, jog Dionizas Poška ėmė norminti bendrinę kalbą žemaičių dūnininkų tarmės pagrindu ir norėjo jos mokyti bent didžiumą Didžiosios Lietuvos lietuvių kalbos vartotojų. Jautė kurias naują rašomosios bk tradiciją, kuria vėliau turėsianti remtis ir šnekamoji bk. Kol nesą norminamųjų veikalų, nesą nė bendrinės kalbos. Atsiradus tiems veikalams, šnekamoji bk privalėsianti imti orientuotis į juos, tačiau ir toliau tam tikrais atvejais – į vartoseną. Gramatikos taisyklės, kalbos sistema norminant bk turinti prioritetą prieš vartoseną, nors vartoseną niekada nepamirštama. Vadinas, Poška bendrinę kalbą mąstė būsimą žemaičių dūnininkų sukurtą, visų didžialietuvių vartosimą, norminsimą pagal kalbos taisykles (sistemą) ir šnekėsimą taip, kaip rašysimą.

THE CATEGORIES OF STANDARD LITHUANIAN OF DIONIZAS POŠKA

Summary

It was Dionizas Poška (ca. 1765 – April 30, 1830) who declared that standard Lithuanian should be based on the dialect of the Southern Samogitians near Viduklė (the dūnininkai dialect). The standard language created on this basis, however, was intended to be used in Lithuania Major, not in Lithuania Minor. Lithuania Minor already had its own established tradition of written Lithuanian. By this time Poška was also concerned with the spoken and not only the written standard language. He had plans to publish a dictionary, a grammar of Lithuanian, and a history of Lithuania and he believed that afterwards the standard spoken language might be formed on the basis of these codifying texts. Nevertheless, he imagined future standard spoken Lithuanian not as a pure “dūnininkai” dialect but as sort of synthetic language with some not very clearly envisioned elements of other dialects. During the process of codifying, Poška gave priority to the system of language (to rules and grammaticality) but not to usage. However, even then he also stressed the importance of usage as a supplementary source for the system of language. So it is possible to state that Poška imagined that the future standard language would be created by the southern Samogitians and would be used by all Lithuanians in Major Lithuania, being codified according to the rules (the system) of language and would be spoken the way it would be written. However, it was not fated for his project to be realized.